

VÍZKELETI LÁSZLÓ

MONDATTANI ELEMZÉSEK – GENERATÍV GRAMMATIKA A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁSBAN

Az anyanyelvi nevelés módszertanát vizsgáló szerzők folyamatosan felhívják a figyelmet a nyelvtan oktatásának rendezetlenségére. Jelen írásomban a mondattani elemzések kompetencia-alapú modelljére szeretnék kitérni, és a Chomsky-féle generatív grammatika lehetőségeit tárgyalom, a mondat-elemzésre rávetítve.

Sajnálatos tény, hogy a közoktatásban – főképp középiskolában – háttérbe szorul a grammatika oktatása. Ez annak ellenére történik, hogy a szövegek alkotásához és megértéséhez elengedhetetlen a grammatika kellő ismerete. A módszertani vizsgálatok szerint ha pusztán lexikális ismeretek átadására töreksenek a tanárok, a grammatikatanítás nem éri el a célját. A diáknak ugyanis nem elég felismernie a mondatrészeket, ismernie kell a szintagmák vagy a mondatok közti nyelvtani és szemantikai összefüggéseket is.

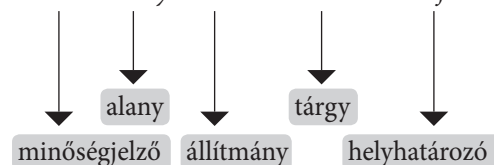
A generatív grammatika az anyanyelvi kompetenciát hivatott leírni egy adott nyelv viszonylatában. A tudást kreatív művelési képességnek nevezi. A nyelvészeti vizsgálatok rámutatnak arra a bizonyított tényre, hogy minden beszélő a veleszületett nyelvi képesség alapján egyfajta nyelvtani alaptudással rendelkezik, melyet a nyelvek tanulmányozása során egyre magasabb szintre képes emelni.

A jelenleg használt tankönyveink nagy része a legalsó szinttel, a hangok szintjével kezdi a grammatika tárgyalását, majd erre építi a morféimák, a lexémák és a szintagmák szintjét. Nem is lenne ezzel semmi baj, ha a definíciók mellé szánt rendszerező táblázatok fejlesztenék a nyelvi kreativitást. A generatív nyelvészet a hangtan helyett a mondattant tette a grammatika kiin-

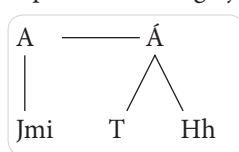
dulópontjává, ugyanis a szintagma és a mondat az a legkisebb nyelvi egység, melyre alkalmazható a nyelvi kreativitás, megfigyelhető benne a hangalak és a jelentés szabályszerű kapcsolata.

A hagyományos grammatikai elemzések modelljei nagy részben az alany és az állítmány szerkezetét helyezik a középpontba, s ehhez kapcsolják a mondat bővítményeit: a tárgyat, a jelzőt és a határozót. Az iskolai nyelvtankönyvek mondattani feladataiból a tanulók megtanulják, hogy mit fejez ki az adott mondatrész, milyen szófajjú szavak tölthetik be a mondatrészek szerepét, illetve hogyan kérdezzünk egy adott mondatrészre. Legtöbbször ilyen vagy ehhez hasonló definíciókat olvashatunk: „Az alany és az állítmány a mondat két fő része, hozzájuk kapcsolódnak a bővítmények.” Így a mondatrészek szerepének vizsgálatakor nagy szerepet kap a jelentés. Nézzünk meg egy konkrét példamondat elemzését a hagyományos grammatika szerint:

Az okos kislány elolvasta a mesét a szobájában.

A példamondat ágrajza így alakul:

A leíró nyelvtanok általában jelen-téstani szempontok szerint csoportosítják a mondatrészeket, miszerint meghatározzák az igei, névszói állít-

mányt vagy a határozók szemantikai viszonyát (tér, idő, mód, szám, állapot, eredet stb.).

Bánréti Zoltán *Az anyanyelvi nevelés modernizációja* című írásában a mondatok szintaktikai és szemantikai oldalának kölcsönhatására mutat rá. Elemzéseinek alapja az **elemi mondat** – **magmondat**, amely az **állítmányt** és annak **vonzatait** tartalmazza. Az elemi mondatokból bonyolult mondat-szerkezetek építhetők, melyek megmozgatják a diák gondolatmenetét, s így a grammatika mellett a szöveg-szerkesztés is a mondat-elemzés részévé válik. Ha szövegekkel dolgoznak a diákok, akkor már egyre inkább közelítünk a szövegtelmezésekhez, ami a modern módszertanok alapját képezi az anyanyelvoktatásban.

Elemi mondatok:

Kati kenyeret vásárol.

A kenyér teljes kiőrlésű.

Kati egészségesen táplálkozik.

Néhány lehetséges bonyolultabb mondat-szerkezet:

Kati, aki egészségesen táplálkozik, teljes kiőrlésű kenyeret vásárol.

A kenyér, amit Kati vásárol, teljes kiőrlésű.

A teljes kiőrlésű kenyeret vásároló Kati egészségesen táplálkozik.

A mondat-szerkezeteket vizsgálva megfigyelhetjük a lehetséges variánsokat a szövegszerkesztésen belül. A bonyolultabb mondat-szerkezetek minimális szöveget alkotnak. A fenti Bánréti-modell arra a törekvésre mutat rá, hogy az anyanyelvi

CSICSAY ALAJOS

MÉG EGYSZER A HALAKRÓL

beszélők implicit módon birtokolják a grammatikai szabályokat. Ez akár kisebb gyermekeknél is megfigyelhető. Ahhoz, hogy a *Kati kenyeret vásárol* mondatot a beszélő meg tudja alkotni, nincs szüksége magasabb tudásra, mert veleszületett, természetes tulajdonsága a beszéd. A nyelvtan további tanulmányozása már bonyolultabb mondat szerkezetek alkotását eredményezi, ahol a vonzatok alkalmazásának köszönhetően a diákok nyelvi kreativitása is fejlődik (*Kati, aki egészségesen táplálkozik, teljes kiőrlésű kenyeret vásárol.*). Így válik az implicit tudás explicitté. Ezek a képességek a gondolkodás és a személyiségfejlesztés működő jellemzőivé válnak. A nyelvtan tanítása kezdődhetne a mondatok szintjével, ugyanis a mondatokban megtalálható az összes nyelvi szint. Vizsgálható pl. a mássalhangzók egymásra hatása (*egészségesen*), a képzők nyelvi viselkedése (*Katalin – Kati*), stb. Ezáltal a hangok vagy a morféma tanítása gyakorlatiasabbá válhatna.

A közoktatásban használt tankönyvekben jelenleg továbbra is a hagyományos, leíró szemlélet uralkodik. Nem kívánatos jelenség a leíró grammatika figyelmen kívül hagyása, hisz a generatív szemlélet integrálja a hagyomány elemeit. Olyan módszertanra volna szükség, amely ötvözi a leíró és a generatív grammatika eszközeit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁNRÉTI Z.: *Az anyanyelvi nevelés modernizációjáról*. MTA, Budapest, 2011, 105–118.
- KESZLER B. (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- MEDVE A.–SZABÓ V.: *A mondattani elemzés lehetőségei az általános iskolában*. Anyanyelv-pedagógia, 2010.

Az előző lapszomban már jeleztem, hogy a halak rendszerezése az egyik legnagyobb kihívás a biológusok számára. Régebben egységes osztályba, a halakéba sorolták be őket, ma csak annyit lehet állítani róluk, hogy elsődleges vízi gerincesek, nem négy lábúak (Tetrapoda), mint a cetek elődei is voltak, meg, hogy a koponyások (Carniata) csoportjába tartoznak. A csontos halak (Teleostei) fajsza ma 2008-as adatok szerint 31168, ami évente változhat. Ki tudná előre megmondani, mikor fedeznek fel eddig ismeretlen fajokat, s mikor pusztul ki valamelyik. A természet törekeny, az ember pedig nemcsak dühében tör-zúz maga körül, hanem pusztá szórakozásból vagy csupán nemtörődomségből is. Szerencsére vannak önszerveződő embercsoportok, melyek felhívják egy-egy élőfaj veszélyeztettségére a figyelmet, én pedig rájuk, illetve az ő erőfeszítéseikre hivatkozom.

A Magyar Haltani Társaság (MHTT), mint már szóltam róla, a 2016-os év halának három jelölt – a márna (de vajon melyik?), a selymes durbinca (Gymnocephalus scharaetser) és a compó (Tica tica) – közül az utóbbit választotta. Valamikor gyakran fogtam a kezembe compót, ha egyáltalán sikerült megragadni, mert tőle csúszósabb halat nem láttam. Nemhiába nyálkás compónak nevezzük magyarul, tájnyelven mondják cigányhalnak is. Mindkét megnevezés magáért beszél. Az utóbbi nem a testszíne miatt ragadt rá, hanem mert olyan helyeken él, ahol az igényes halászok ritkán bajlódtak a fogásával, maradt hát azoknak, akik nem sajnálták érte a fáradságot, és akiktől nem irigyelték a zsákmányt sem.

A compó a lassú áramlású iszapos medrű folyók, állóvizek lakója. A pontyfélék (Cyprinidae) családjába tartozik, ritkán nő meg 30 centiméternél nagyobbra, bár fogtak már 50-60 centis, „óriás” példányokat is. A megtisztítása is külön szakértelmet kíván, de megéri, mert szerintem a húsa íz-

letes, és soványabb, mint a ponty. Élőhelyének beszűkülése miatt egyre ritkább, akárcsak a csíkfélék. Feltételezésem szerint többen ismerik, mint a durbinca, bár ki tudja, hátha akadnak még, akik szívesen olvassák Gárdonyi Géza satirikus regényciklusát, a Göre Gábort. Annak az egyik szereplője Durbinca sógor, akinek figurája hosszú időn át példálózásaként szolgált az együgyű, vidéki esküdtek (ma képviselők – vagy politikusok?) jellemzésére. Úgy tűnik, ez a fajta lény kipusztíthatatlan, ezért sohasem szorul védelemre. Lám, megint tréfálkozom.

A selymes durbinca a sügérfélék (Percidae) családjába tartozó, nálunk endemikus (benszülött) halfaj. Ismertebb rokonai közül többen is fellekerültek már az év hala szavazó listájára, például 2015-ben a vágó durbinca, népiesen dürgencs (*Acerina cernua*), ami harmadik helyezést ért el, 2014-ben a sügér, nyilván a csapósügér (*Perca fluviatilis*), mert nálunk csak ez a faj él, s mi, csilizköziek, ezt hívtuk dörgécsének vagy dörgincsnek. Ő második lett. Végül hadd említsem meg a 2011-es év győztesét, a süllőt, másnéven a fogassüllőt (*Lucioperca lucioperca*). Minden sügérféle ragadozó, legkisebb közülük a durbinca, mely alig éri el a 10 cm-t, legnagyobbra a süllő nő, ha meghaladja a másfél kilogrammos súlyt, akkor nevezik őt fogasnak. A Dunában is megél, de gyakoribb a Balatonban, ahol túlnyomórészt gardával és küszszel táplálkozik. Ezek apró termetű halak, a gardát (*Pelecus cultratus*) balatoni heringnek is mondják, a sujtásos küsz (*Alburnoides bipunctatus*) pedig sajátos oldalvonaláról kapta a nevét. Mindketten szerepeltek már az év hala jelöltjei között. A sujtásos küsznél ismertebb a szélhajtó küsz (*Alburnus lucidus*), melynek – ahogy a gardának is – a pikkelyéből már a 18. század óta, vegyi eljárással, gyöngyesszenciát állítanak elő, amivel üvegyöngyöket vonnak be. Jó biznisz lett belőle. A táplálékláncnak – melynek a középső láncszemeit a halak alkotják – a végén „csúcsragadozóként” mi, emberek,